[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

᠑᠙᠗᠙ ᠣᠨ

Өсөхөөс сурсан үндэсний хэл
мартаж болшгүй соёл
Үхтэл орших төрөлх нутаг
салж болшгүй орон.

Д. Нацагдорж.

МОНГОЛ БИЧГИЙН ЦАГААН ТОЛГОЙ

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠪᠢᠴᠢᠭ ᠦᠨ ᠴᠠᠭᠠᠨ ᠲᠣᠯᠣᠭᠠᠢ

кирил галиг	латин галиг	үгийн эхэн бичмэл	үгийн эхэн дармал	үгийн дунд бичмэл	үгийн дунд дармал	үгийн адаг бичмэл	үгийн адаг дармал
а	a	ᠠ	ᠠ	ᠠ	ᠠ	ᠠ	ᠠ
э	e	ᠡ	ᠡ	ᠡ	ᠡ	ᠡ	ᠡ
и	i	ᠢ	ᠢ	ᠢ	ᠢ	ᠢ	ᠢ
о у	o u	ᠣ	ᠣ	ᠣ	ᠣ	ᠣ	ᠣ
ө ү	ö ü	ᠥ	ᠥ	ᠥ	ᠥ	ᠥ	ᠥ
н	n	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ᠨ
л	l	ᠯ	ᠯ	ᠯ	ᠯ	ᠯ	ᠯ
м	m	ᠮ	ᠮ	ᠮ	ᠮ	ᠮ	ᠮ
х эр	q	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ
х эм	k	ᠬ	ᠬ	ᠬ	ᠬ	·	·
г эр	γ	ᠭ	ᠭ	ᠭ ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ
г эм	g	ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ	ᠭ

кирил галиг	латин галиг	үгийн эхэн бичмэл	үгийн эхэн дармал	үгийн дунд бичмэл	үгийн дунд дармал	үгийн адаг бичмэл	үгийн адаг дармал
б	b	ᠪ	ᠪ	ᠪ	ᠪ	ᠪ	ᠪ
нг	ng	·	·	ᠩ	ᠩ	ᠩ	ᠩ
т	t	ᠲ	ᠲ	ᠲ	ᠲ	·	·
д	d	ᠳ	ᠳ	ᠳ ᠳ	ᠳ ᠳ	ᠳ	ᠳ
р	r	ᠷ	ᠷ	ᠷ	ᠷ	ᠷ	ᠷ
ж з	ǰ	ᠵ	ᠵ	ᠵ	ᠵ	·	·
й	y	ᠶ	ᠶ	ᠶ	ᠶ	ᠶ	ᠶ
с	s	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ	ᠰ
ш	š	ᠱ	ᠱ	ᠱ	ᠱ	·	·
ц ч	č	ᠴ	ᠴ	ᠴ	ᠴ	·	·
в	w	ᠸ	ᠸ	ᠸ ᠸ	ᠸ ᠸ	ᠸ ᠸ	ᠸ ᠸ

Хатуу, зөөлөн дэвсгэрийг сайн мэдэх нь зөв бичихэд чухал холбоотой.

Үндсэн зурлагын нэр

титим → шүд, өргөс, ацаг
гэдэс — шилбэ, урт шүд
нум — сүүл, орхиц, цацлага
нуруу

Дэвсгэр үсэг

Үгийн дунд, адагт ардаа эгшиггүй, үе битүүлж ордог гийгүүлэгч үсгийг дэвсгэр үсэг гэнэ.

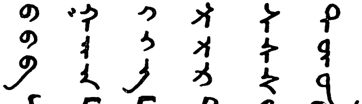

б Гэр Гэм Р С Д

Хатуу дэвсгэр гэдэг

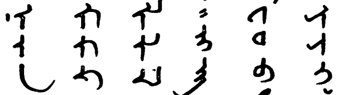

н м л нг в й

Зөөлөн дэвсгэр гэнэ.

ᠸ(в), ᠶ(й) хоёр дэвсгэр үсэг нь одоогийн монгол хэлэнд эгшиг болжээ. Хатуу дэвсгэрийг «багарсад» гэж тогтоогтун!

I II ХИЧЭЭЛ

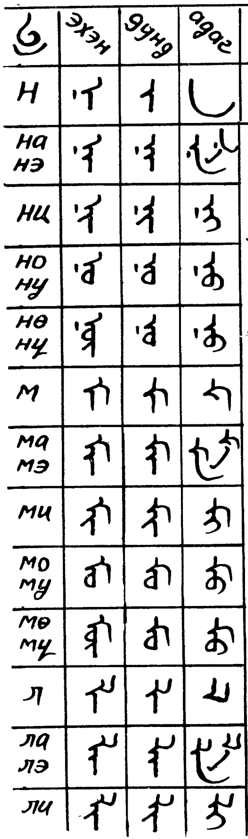

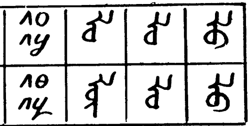

Тайлбар

М, Л-ийн ялгах тэмдэг -үүнийг эвэр буюу гэзэг гэдэг.
Үгийн адагт тохиолдох а, э эгшиг нь өмнөх үсэгтэй нь хамт бичих сүүл, салангид бичих орхиц гэсэн 2 хэлбэртэй тул үгийн адагт тохиолдох НА, НЭ, МА, МЭ, ЛА, ЛЭ нь мөн хоёр хэлбэртэй байдаг.

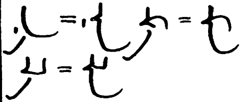

Чөдийг унш.

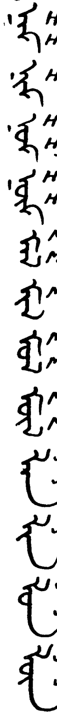

нам нэм
ним
ном нум
нөм нүм
мал мэл
мил
мол мул
мөл мүл
лан лэн
лин
лон лун
лөн лүн

Монгол бичиг, кирил галиг, хөрвүүлгийг сайтар тулган үз!

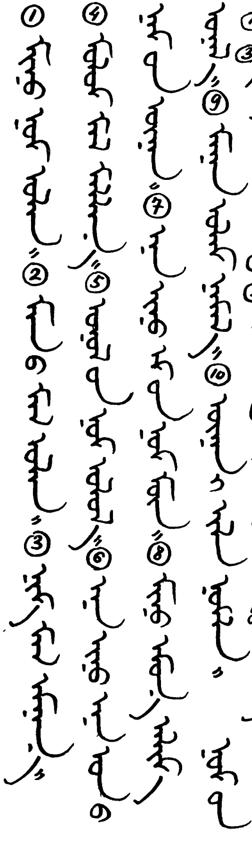

Кирил галиг

① мину ном олан. ② ман-у мал олан. ③ ним-а мал эмнэн-э. ④ молом мал маллан-а. ⑤ онул-ун ном олул-а. ⑥ энэ ину энэ он-у нам-ун үнэн. ⑦ энэ ину эм-үн ном мөн. ⑧ мину эмүн-э алим-а унал-а. ⑨ манан улам нэмэл-э. ⑩ үнэн-и илэ номла.

Хөрвүүлэг

① Миний ном олон. ② Манай мал олон. ③ Нэм мал эмнэнэ. ④ Молом мал маллана. ⑤ Онолын ном олоо. ⑥ Энэ нь энэ оны намын үнэн. ⑦ Энэ нь эмийн ном мөн. ⑧ Миний өмнө алим уналаа. ⑨ Манан улам нэмлээ. ⑩ Үнэнийг ил номло.

у ү — Н( )-ээр төгссөн нэр үгэнд дагуулах харьялахын тийн ялгалын нөхцөл

үн үн — Н( )-ээс бусад гийгүүлэгчээр төгссөн нэр үгэнд дагуулах харьялахын т/я-ын нөхцөл

и → Гийгүүлэгчээр төгссөн нэр үгэнд дагуулах заахын тийн ялгалын нөхцөл. Жишээ:

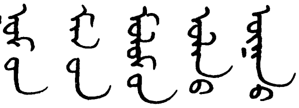

номын, малын, Моломын, олны, үнэний

m

III IV ХИЧЭЭЛ

Чеудийг унш.

	эхэн	дунд	адаг
Х эр			
Х эм			
Г эр			
Г эм			
ха			
га			
хэ гэ			
хи ги			
хо ху			
го гу			
хө,хү гө,гү			

хөг хүг гөг гүг; хэм гэм; хиг гиг

хан, хэн, хин, хон хун, хөн хүн, хаг, хэг, хиг, хог хуг, хөг хүг, гал, гэл, гил, гүл гөл, гөл гүл

хам, хэм, хим, хом хум, хөм хүм, гам, гэм, гим, гом гум, гөм гүм, хал, хол хул, ган, гон гун

Кирил галиг

мину эхэ, моломун ах-а, хэлэху үгэ, халагун гал, улаган ном, намхан хүмүн, номухан хонин, манаг-а манаху ун-э үнэлэху, ухаган нэмэху, эгүлэ нэгүху, гүн нагур, мину эмэгэл, эгүн-ү эмүн-э

Хөрвүүлэг

Миний эх, Моломын ах, хэлэх үг, халуун гал, улаан ном, намхан хүн, номхон хонь, манаа манах, үнэ үнэлэх, ухаан нэмэх, үүл нүүх, гүн нуур, миний эмээл, үүний өмнө

Олон дахин бичиж, нүдлэн тогтоо!

Монгол бичигт урт эгшгийг тэмдэглэх гол аргын нэгэн бол **эгшиг + Г + эгшиг** гэсэн нийлэмж юм. Доорхи жишээг ажигла!

хөхөө (шувуу)

хамгаалах — хо ма га ла ху; хөхүүлэх (шимүүлэх) — хо хү гү лэ ху; хөхүүлэх (сайжрах) — хо хү гү лэ ху; охиулах — о хи гу ла ху

Дараахи үгсийг сайтар ялган тогтоо!

хөх (өнгө) — хөхэ; хөх (мээм) — хөху; эх (эхний эгэл) — эхэ; эх (эдийн эх) — эхи; өл (шим) — өл; өл бордоо — өлү; өл хоол — өлзи; эм тонгийн — эм; эм, эмний — эм-э

гөлүгэ (нохойн гөлөг); хөлүгэ (унаа); хүлүг (сайн морь); хүлүг (уяа)

Монгол бичигт ирээдүй цагийн нөхцөлийг -ху(хү) гэж бичдэг.

(цөөт нэрийн)

V ХИЧЭЭЛ

ᠪ	эхэн	дунд	адаг
б	ᠪ	ᠪ	ᠪ
ба бэ	ᠪᠠ	ᠪᠠ	ᠪᠠ
би	ᠪᠢ	ᠪᠢ	ᠪᠢ
бо бу	ᠪᠣ	ᠪᠣ	ᠪᠣ
бө бү	ᠪᠥ	ᠪᠥ	ᠪᠥ

Чеудийг унш!

баг

бэг

Кирил галиг

би бөмбүгэ абуба. абу бэлэг өгбэ. энэ хэн-ү ном буи. энэ бол миңу ном хэблэл мөн бияэ. ман-у ама були олан болба. миңу ах-а моломун хөбэгүн хони имаг-а малаба. хүмүн бүхүн ном абулуг-а. Миңу абаг-а ах-а болху хүмүн эгүн-и хибэ.

Хөрвүүлэг

Би бөмбөг авав. Аав бэлэг өгөв. Энэ хэний ном бүй. Энэ бол миний ном хэвлэл мөн биллээ. Манай ам бүл олон болов. Миний ах Моломын хөвгүүн хонь ямаа маллав. Хүн бүхэн ном авлаа. Миний авга ах болох хүн үүнийг хийв.

ХИЙХ - гэдгийг [Mongolian script] гэж бичнэ.

Дараахи үгсийг сайн ажиглаж ав!

(билэг ухааны), (бэлэг тэмдгийн), (бэлэг дурсгалын), (бэх хөрөгийн), (бэх батын), (бөх батын), (бөх тэмээний), баг, (том багын), (ид бахын)

Үйл үгийн цаг заах төлөвийн өнгөрсөн цагийн нөхцөл -в- г монгол бичигт -ба(бэ) [Mongolian script] гэж бичнэ. Жишээ нь:

абаба авав, өгбэ өгөв, болба болов, малаба маллав., хибэ хийв, эмнэбэ эмнэв, нэмэбэ нэмэв, номлоба номлов, унаба унав., үнэлэбэ үнэлэв.

-лаа, -лоо } [Mongolian script]

-лээ, -лөө } [Mongolian script]

Ярианы хэлэнд ойртуулсан хэлбэрнь [Mongolian script] л-а, л-э

уналаа

нэмэ + глэ = нэмэглэ

нэмээ.

унаху (ойчих)

(унаж) ойчих

унаху (унаа)

VI хичээл

ᠩ	НГ (ŋ)
эхэн	·
дунд	ᠩ
адаг	ᠩ

Монгол бичигт хэлний урдуур, хойгуур хэлэгдэх Н-авиаг кирилл үсэгт нэг үсгээр тэмдэглэсэн. Түүнийг ялгахын тулд ялгах эгшгийн дүрэм зохиосон. Гэтэл монгол бичигт өөр өөр дүрсээр тэмдэглэнэ. 1-р хичээлд үзсэн Н бол хэлний урдуурхи Н юм. Одоо үзэж байгаа хэлний хойгуурхи Н-авианы бүтэх орон нь Г-авиатай адил тул монгол бичигт тэр авиаг Н+Г гэсэн 2 үсгээр нийлүүлэн тэмдэглэдэг. Түүнийг их инхэлэг гэдэг. Эгшгийн өмнө буюу үгийн эхэнд тохиолдохгүй.

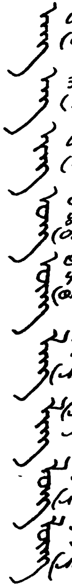

анг (ан)
энг (эн)
инг (ин)
онг унг (он, ун)
өнг үнг (өн, үн)
ланг лэнг (лан, лэн)
(лин) линг
лонг лунг (лон, лун)
лөнг лүнг (лөн, лүн)

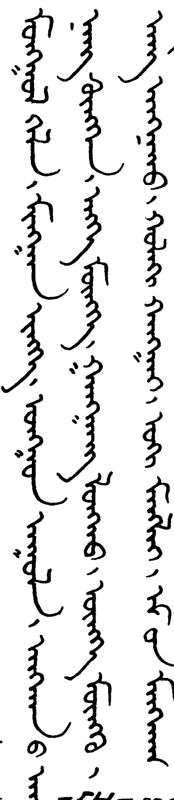

Кирилл галиг

монгол хэлэ, минган инггэ, онггон агула, ангхан-у ангги, нэнг хонггэн, энгхэ мөнгхэ, ганггангг лонгху, өнггэ мөнггү, анг ангнаху, холахи ханггаи, охи мангнаи, эм-ун мангхаг

Хөрвүүлэг

Монгол хэл, мянган ингэ, онгон уул, анхны анги, нэн хонгон, энх мөнх, ганган лонх, өнгө мөнгө, ан агнах, холхи хангай, охь манлай, эмийн монхог (үүт.)

Тайлбар:

-ГН- гэсэн нийлэмжийг монгол бичигт эмагт -НГ+Н- гэсэн нийлэмжээр бичдэг. а**нгн**ах = а**гн**ах

Дүрэм. Монгол хэлэнд нэр үгээс үйл үг бүтээдэг -Л дагавар бүй. Их идэвхтэй хэрэглэгддэг. Энэ дагаврыг монгол бичигт эмагт ард нь а(э) эгшигтэй бичнэ. Жишээ:

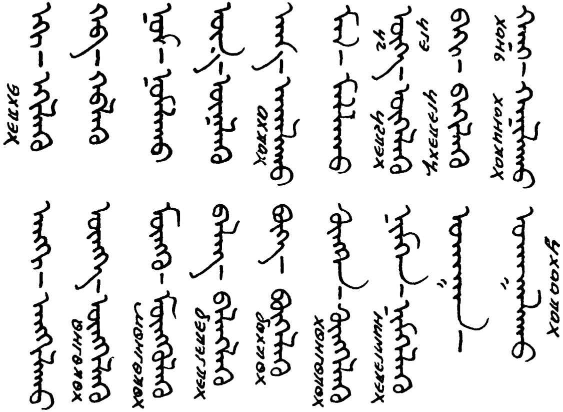

Сануулга: Н-ээр төгссөн үгэнд урт эгшгээр эхэлсэн нөхцөл залгахад дунд нь Г дуудагдаж байвал уг үгийг их инхэлэгээр төгссөн гэж мэд! Жишээнь; САН + ИЙН = сан+г+ийн Гийгүүлэгч гарч ирж байгаа болохоор САН гэдэг үгийг их инхэлэгээр төгссөн гэж мэд. ҮНЭН+ИЙ = үнэний гэхэд Г гарч ирэхгүй. Тийм болохоор (Н)-ээр төгссөн гэж мэдмүй.

VII, VIII хичээл

[Mongolian script]	эхэн	дунд	адаг
т	[Mongolian script]	[Mongolian script]	"
д	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
та, тэ да, дэ	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
ти ди	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
то, ту до, ду	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
тө, тү дө, дү	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]

Үгийн дунд тохиолдох -д 2 хэлбэртэй. [Mongolian script] – эгшгийн өмнө тохиолдох хэлбэр. [Mongolian script] – гийгүүлэгчийн өмнө ордог хэлбэр. Өөрөөр хэлбэр Д-ийн дэвсгэрлэж орох хэлбэр [Mongolian script], [Mongolian script] эдгээр болно. Бас үгийн адагт орох Д-ийн [Mongolian script] ийм хэлбэр бүй. Гэвч [Mongolian script] зэрэг хэдхэн үгэнд тохиолдоно.

[Mongolian script]

Кирил галиг. бату табун тэмэгэ абуба. Ах-а далан табун адугу маллаба. ман-у нигэдул-ун мал хэдү хэдүн түмэ билэ. тал-а нутуг ту тэмэгэ олан. тэмэгэн-ү тол-и ботугу гэн-э. тол бухун-и мал болган-а. дамдин, дулм-а, готуб бүгүдэ атан тэмэгэ унуба. арад түмэн үнэн-и магадлаба. та бухун тамахи бүү тата. тамахин-у утуг-а магухаи. бидэн-ү нохуд олан.

Хорвуулэг. Бат таван тэмээ авав. Ах далан таван адуу маллав. Манай нэгдлийн мал хэд хэдэн түм билээ. Тал нутагт тэмээ олон. Тэмээний толийг ботго гэнэ. Тол бүхнийг мал болгоно. Дамдин, Дулмаа, Готов бүгд атан тэмээ унав. Ард түмэн үнэнийг магадлав. Та бүхэн тамхи бүү тат. Тамхины утаа муухай. Бидний нохад олон.

Дараахи үгсийг сайн нүдэлж, тогтоож ав!

[Mongolian script]

утуга (утаа), удаға (удаа), удх-а (утга), ховхой, хотгор, худдуг (худаг), хутаг (өлзий), шенег, евенег, вехнех, хүүхэд, дүн, дү, нг, нэ, хү, хенлиг

Үсэг, үеэр нь задлан бич.

[Mongolian script]

Хорвуулэг. Эвлэвэл бүтмүй. ховловол гутмуй. Үг давтвал үлгэ. Ном давтвал билэг.

Задлах жишээ: [Mongolian script] гэх мэт.

IX ХИЧЭЭЛ

ᠷ	эхэн	дунд	адаг
Р	ᠷ	ᠷ	ᠷ
ра рэ	ᠷᠠ	ᠷᠠ	ᠷᠠ
ри	ᠷᠢ	ᠷᠢ	ᠷᠢ
ро ру	ᠷᠣ	ᠷᠣ	ᠷᠣ
рө рү	ᠷᠥ	ᠷᠥ	ᠷᠥ

Кирил галиг. радн-а, рабдан, мигмар, багатур, гарм-а, торубату нар нагадум дур хурдун мори унуба. хабур, намур-ун уларил дур халагун наран гарба. аруханггаи, обурханггаи дур хур-а боруг-а оруба. улаганбагатур хота дур ном-ун дэлгэгур олан буи. гэр-ун догагалга бури дур арбан дорбэн тог-а боду. тан-у нэр-э хэн буи? мину нэр-э тэмур.

Хөрвүүлэг. Радна, Равдан, Мягмар, Баатар, Гармаа, Төрбат нар наадамд хурдан морь унав. Хавар, намрын улиралд халуун нар гарав. Архангай, Өвөрхангайд хур бороо оров. Улаанбаатар хотод номын дэлгүүр олон бий. Гэрийн даалгаварт арван дөрвөн тоо бод. Таны нэр хэн бэ? Миний нэр Төмөр.

Дүрмийн тайлбар: Бүх тийн ялгалын нөхцөлийг өмнөх үгээс нь саланги бичдэг. Үүнийг байнга санагтун! Монгол бичгийн өгөх оршихын тийн ялгал тур/түр ту/тү дур/дүр ду/дү гэсэн нөхцөлтэй.

нөхцөлийг хатуу дэвсгэр буюу «багар сад»-аар төгссөн үгэнд дагуулна. Бусад бүх тохиолдолд нөхцөлийг залгана.
Жишээ нь:

хаврт, хотод, олонд, цэгт, номд, оводод, ахад, эвэнд, тоод, хүүхдэд, нүүдэлд

Тайлбар: Нэгэн үгэнд хоёрын алийг ч дагуулж болно. Гэвч нь эртний хэлбэр.

X, XI ХИЧЭЭЛ

ᠶ	эхэн	дунд	адаг
й(j)	ᠶ‍	‍ᠶ‍	‍ᠢ
йа, йэ	ᠶᠠ‍	‍ᠶᠠ‍	‍ᠶᠠ
йи	ᠶᠢ‍	‍ᠶᠢ‍	‍ᠶᠢ
йо, йу	ᠶᠣ‍	‍ᠶᠣ‍	‍ᠶᠣ
йө, йү	ᠶᠥ‍	‍ᠶᠥ‍	‍ᠶᠥ
ж, з	ᠵ‍	‍ᠵ‍	〃
жа, жэ, за, зэ	ᠵᠠ‍	‍ᠵᠠ‍	‍ᠵᠠ
жи, зи	ᠵᠢ‍	‍ᠵᠢ‍	‍ᠵᠢ
жо, жу, зо, зу	ᠵᠣ‍	‍ᠵᠣ‍	‍ᠵᠣ
жө, жү, зө, зү	ᠵᠥ‍	‍ᠵᠥ‍	‍ᠵᠥ

Үгийн дунд орох ж,з ᠵ - г ц,ч ᠴ -ээс сайн ялгаж мэд.

ᠵ ж,з   ᠴ ц,ч

Кирилл галиг. ойутан-у йарий-а, йабаган йабуху, энэ йагун буи. энэ нигэн айаг-а, жагун жил, жун-у ажил, жиргал жоб жам-и жигаба. жужаган ном ужэбэ. ойидуб, найидан, буйанту, хойидуб, майидар-а, йондан нар үйлэдбүри-дүр ажил хибэ. ои-дур йабужу мойил түгужү, майихан дур хонуба. нохүр-ун магу-йи харахy-бар өбэр-ун магу-йи хара.

Хорвүүлэг. Оюутны яриа, явган явах, Энэ юун буй? Энэ нэгэн аяга. зуун жил, зуны ажил, Жаргал зөв замыг заав. Зузаан ном үзэв. Ойдов, Найдан, Буянт, Хайдав, Майдар, Ёндон нар үйлдвэрт ажил хийв. Ойд явж, мойл түүж, майханд хонов. Нөхрийн мууг харахаар өөрийн мууг хар.

Тайлбар: Я, Ё, Е, Ю - дөрөв бол [й(j)+эгшиг] гэсэн бүхэл үгийг тэмдэглэдэг үе үсэг юм. Монгол бичигт й(j)-гий гийгүүлэгчийг тусгай үсэг(ᠶ)-ээр тэмдэглэх бөгөөд бичмэл хэлбэр нь этгээр шилбэ боловч дармал дарын хэлбэр нь үгийн эхэнд орох ж,з(ᠵ)-тэй адил шулуун шилбэ байдгийг анхааргтун! Үгийн адагт орох и(ᠢ), й(ᠢ) хоёрын хэлбэр адил.

[Эгшиг + й(ᠢ) + и] - монгол бичгийн энэ нийлэмж нь "орчин цагийн монгол хэлний эцсийн бус хос эгшигтэй дүйнэ. Жишээ нь: М+о+й+и+л = мойл ᠮᠣᠶᠢᠯ а+й+и+л ᠠᠶᠢᠯ айл
Дээрх жишээний О, А эгшгийн дараахи шилбэ нь й(ᠢ) гийгүүлэгч мөн бөгөөд харин И эгшигтэй адил этгээргүй шилбээр бичдэгийг бусад жишээнээс ажигла.

ᠶᠢ { й, и — Энэнь заахын тийн ялгалын нөхцөл бөгөөд эгшгээр төгссөн үгэнд дагуулна.

ᠪᠠ { б, а~э, р — Үйлдэхийн тийн ялгалын нөхцөл бөгөөд эгшгээр төгссөн үгэнд дагуулна.

XII ХИЧЭЭЛ

ᠰ	эхэн	дунд	эцэг
с	ᠰ	ᠰ	ᠰ
са сэ	ᠰᠠ	ᠰᠠ	ᠰᠡ
си	ᠰᠢ	ᠰᠢ	ᠰᠢ
со су	ᠰᠣ	ᠰᠣ	ᠰᠣ
сө сү	ᠰᠥ	ᠰᠥ	ᠰᠥ

<u>Хорвуулэг.</u> Худалгүй үнэн үг, хоргүй сайхан санаа, гоомойгүй бат явдал энэ гурвуул бүрдвээс мэргэний түйл. Морь унах хүнд жолоо хэрэгтэй. Эрдэм сурах хүнд самбаа хэрэгтэй. Агтын сайныг унаж мэддэг. Хүний сайныг ханилж мэддэг. Хүний тус бүтвээс өөрийн тус бүтмүй.

<u>Тайлбар.</u> Монгол бичигт хоёр эгшиг давхарлан бичиж, урт эгшиг тэмдэглэх ёс бүй. Уламжлалаар цөөвтөр үгийг ингэж бичнэ. Жишээ нь:

гоомой, ноос, ноорог, нүүган, онгоо, түүз, үүл(ы), зүүз, дүүр, зүүх, гүүрс, доор, ёотон, гүүг, нүүдэн, бүү, бүү (хориглох сул үг)

й, ч, н харьяалахын тийн ялгалын нөхцөл, эгшгээр төгссөн үгэнд дагуулна.

Богино эгшигтэй цөөн үгийг уламжлалаар эгшиг давхарлан бичдэг.

гол, хос, тор, хор (хорвоо), хор (нийгмийн хор).

Дараахи үгсийг ялган тогтоо!

- [illegible]
- өвөр, өврийн өвөр
- өөр (өөрийн бие г.м.)
- өөр (ондоо)
- сурах = сурах
- сурч мэдэхүйн сурах
- асууж, лавлахын сурах
- сорох
- ач тус түгээгчийн түсэн

XIII ХИЧЭЭЛ

	эхэн	дунд	адаг
ч ц	[Mongolian script]	[Mongolian script]	"
чо, чэ цо, цэ	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
чу цу	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
чо, чү цо, цү	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]
чо, чү цо, цү	[Mongolian script]	[Mongolian script]	[Mongolian script]

[Mongolian script]

Хорвуулэг. Ховч хүнтэй ярилцваас хүний муу дуулах, худалч хүнтэй ярилцваас өөрийн нь муу мэдэх. Чамд хүн ховлосон тэр хүн чамайг хүнд ховлох хүн болохыг мэдэгтүн. Хоёр нохойн хооронд яс битгий хая. Хоёр нохрийн хооронд хов битгий хэл.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	100	1000	10000	100000	сая	живаа

Дараахи үгсийг ялган тогтоогтун!

- дуулах (дуу дуулах)
- дуулах (сонсох)
- асар (майхан мэт)
- асар — (тэгтэ—)
- асар (их)
- асури (домгийн)
- хэрэм (хана)
- хэрэм (амьтан)
- хээр (морины зүс)
- хээр (хөдөө)
- хэт (хэт цахиурын)
- хэт (алс хэт)
- аргал (түлш)
- аргаль (амьтан)
- аргал — (үйл үндэс)
- аргалах

Хамтрахын тийн ялгал:

[Mongolian script] { т, а(э), и } — тай3

аавтай, ээжтэй, морьтой

луг-а, лугэ

} -тай3

чамлугаа = чамтай

дүүлүгээ

дүүтэй

XIV ХИЧЭЭЛ

ᠱ	эхэн	дунд	адаг
ш	ᠱ	ᠱ	〃
ша / шэ	ᠱᠠ	ᠱᠠ	ᠱᠠ
ши	ᠱᠢ	ᠱᠢ	ᠱᠢ
шо / шу	ᠱᠣ	ᠱᠣ	ᠱᠣ
шө / шү	ᠱᠥ	ᠱᠥ	ᠱᠥ

Багшийн шаардлага, шавийн хичээл нэн чухал шүү. Шүүгээ дотор судар шастир олон бүй. Шог хошин зохиолын шагналыг Шагдарт олгов. Шатаар шаламгай гүйв. Шаазгай шувуу шаг шаг гэнэ.

Гийгүүлэгчээр төгссөн нэр үгэнд дагуулах үйлдэхийн тийн ялгалын нөхцөл: и, й, а~э, р

дээкээзих, доодвкэ, доожолхоз, дээжээгүйз, дээнүх

Гарахын тийн ялгалын нөхцөл: а~э, г, а~э

«Алтан товч» хэмээх шастираас

Биеийг нь хураахаас сэтгэлийг нь хураагтун. Сэтгэлийг нь хураавaас бие нь хаана одох, Бие бөх бөгөөс гагцыг ялгуугу. Сэтгэл бөх бөгөөс олныг ялгуугу. Мах идэх шүд аманд аюу. Хүн идэх шүд сэтгэлд аюу.

Үгийн тайлбар:

оху (ох), ногоон, огоод, одоос, одг, олон, ожээ, ож, ожгүй

а, юу, юу, юу — Энэ нөхцөл нь ирээдүй цагийг заана.

Дээрх үгсийн язгуур а— бол бай— гэсэн үйл үгийн язгууртай адил утгатай. Жишээ нь: ажээ=байжээ.

Үгийн тайлбар: Эгүүх гэрэгнь бүрмөсөн дийлэх гэсэн утгатай байна.

XV ХИЧЭЭЛ

	эхэн	дунд	адаг
в			
ва вэ			
ви			
во ву			
вө вү			

Хорвуулэг. Ванчиг гуай ваар саванд айраг хийв. Вандан, Вандуй, Агваан, Цэвээн, Даваа хэмээх хүний нэр цөм төвд үг болой. Очир аймаас болбоос хамгаас хатуу эрдэнийн чулуу юм. Нацагдорж гэдэг үгийг Элдэв-Очир хэмээн орчуулмуй. Ван, гүн хэмээх нь цол хэргэмийн нэр болой.

Үгийн тайлбар:

Энэтхэгийн санскрид хэлний ВАЖРА гэдэг үг согд, уйгар хэлээр дамжиж ирсэн нь ОЧИР болж, төвд хэлээр дамжиж ирсэн нь БАЗАР болсон. Монгол бичигт согд, уйгар уламжлалыг баримтлан ВЧИР гэж бичдэг.

Дүрмийн тайлбар:

Хатуу дэвсгэр буюу «багарсад»-аар төгссөн үгэнд чухуи (чухуи)-г залгана. Зөөлөн дэвсгэр болон эгшгээр төгссөн үгэнд жухуи (жухуи)-г залгана. Жишээ нь:

хий— хийжээ,
бол- болжээ
хэл— хэлжээ,
эв- эвжээ
төгс- төгсчээ
үйлд— үйлджээ
өг- өгчээ
ав- авчээ

чухуи, чухуи } — чээ
жухуи, жухуи } — жээ

Үйл үгийн өнгөрсөн цагийг заах нөхцөл

таулаи = туулай
тэухэ = түүх
хаули = хууль
хэухэн = хүүхэн

Энэ мэт үгийн -у, -ү эгшгийг ва- дэвсгэр гэдэг. Энэ нь учиртай бөгөөд эртний монгол хэлэнд -у, -ү бус в (w) гийгүүлэгч байжээ.

Жишээ нь:

тэвхэ → тэухэ
тавлаи → таулаи

эт

XVI, XVII ХИЧЭЭЛ

Гадаад үгэнд ордог зарим үсгээс

ф	ᠹ
п	ᠫ
к	ᠺ
ц	ᠼ
з	ᠽ
ж	ᠿ
х(h)	ᠾ
лх	ᡀ
е, э	ᠧ

Гадаад үгийг бичих гол зарчим бол тухайн хэлний бичлэг, дуудлагад ойр бичихийг хичээдэг. Төвөнхийн шургэх - h(x) авиаг монгол бичигт ᠾ-ийм дүрсээр тэмдэглэнэ. Харин орос хэлэнд -Г- үсгээр бичдэг. Жишээ: Нашана=Гавона

Гадаад үгэнд орох -д, -т үсгийг үгийн хаана ч орсон дүрс хувилгаагүй бичнэ.

ᠳ ᠳ ᠳ } д   ᠲ ᠲ ᠲ } т

- кино — фото — Лхамсүрэн
- постер — фронт — Лхүндэв
- феодал — цемент — Лхүндэв
- кинограмм — техник — Лхагва
- систем — фабрик — Лхам
- сантиметр — азот — Лхас
- Москва — кабинет — Гибриг
- станц — процент — Гүманизм
- философи — контор — Гималай
- лекц — фонд — Ханой
- радио — паспорт — Прага
- курс — профессор — Генрих
- депутат — капитализм — Гавана
- пролетари — редактор — Хлор
- Ленин — практик — Хром
- Маркс — социализм — Голланд
- интернационализм — коммунизм — Хүний үг (Англих)

XVIII ХИЧЭЭЛ

Тийн ялгалын нөхцөлийг хэрхэн дагуулсныг ажигла, тогтоо!

[Mongolian script]

Хорвуулэг. Хэний номыг авав? Дамдины номыг авлаа. Хэнд ном өгөв? Норовд бас Дондовд ном өгөв. Хэнийг багш дуудав? Бадамыг багш дуудав. Хэнээр багш самбар дээр бичүүлэв? Самбуугаар бичүүлэв. Хэнээс дэвтэр авав? Аюушаас дэвтэр авав. Хэн лугаа (хэнтэй) хамт ирэв? Цэдэв лугаа хамт ирэв.

нэрлэх, ю.о., харьяалах, заах, гарах, үйлдэх, хамтрах

[Mongolian script]

Дүрэм.

Үйлт нэрийн өнгөрсөн цагийн нөхцөл.

-гсан, -гсэн

Гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсэнд залгавал

- сан, - сон } -гсан
- сөн, - сэн } -гсэн

гэдэс жийрэгнэнэ.

сурсан, тогссон, олсон, нэхсэн, ирсэн

[Mongolian script]

Сануулга: Зөв бичиж чаддаг болсон үгээ олон дахин бич!

XIX ХИЧЭЭЛ

Нэрийн хамаатуулах ёс

ерөнхийлэн хамаатуулах	Гурван биед хамаатуулах		
	I бие	II бие	III бие
-ээ, -өө, -оо, -аа	минь, маань	чинь, тань	нь
ээжээ, ахаа, нөхдөө, номоо	ээж минь, ах минь, нөхөд маань	ном чинь, ах чинь, ном тань, багш тань	ах нь, ээж нь, багш нь. ану — эрүгэнд, ину — эм үгэнд товчлоод гэж бичих буй.

Монгол хэлэнд, нэр үгийн хойно зохих нөхцөлийг дагуулж, уул юм хэний болох, хэнд хамаатай болохыг үзүүлдэг. Тэдгээр залгаврыг хамаатуулах нөхцөл гэх бөгөөд гурван биед хамаатуулах, ерөнхийлөн хамаатуулах нөхцөл гэж хоёр хуваадаг.

б, а~э, н эгшгээр төгссөн үгэнд дагуулна. и, й, а~э, н гийгүүлэгчээр төгссөн үгэнд дагуулна.

Хөрвүүлэг.

Аав минь морио унаад хонио хариулж явна. Найз чинь номоо аваад явсан. Багш тань ирэв. Энэ нэгдлийн тэмээ нь олон, адуу нь цөөн ажээ. Гараа угаагаад, хоолоо идэв. Тоогоо бодож, номоо уншив. Үгний унэн нь сайхан. Үнэгний улаан нь сайхан Хайр нь дотроо, хал нь гаднаа.

у, хч, йа, ху } угаах гэдгийг ингэж бичнэ.

XX ХИЧЭЭЛ

Хамаатуулах нохцолтэй тийн ялгал

Н. Х. Ө.о. З. Г. Ч. Ха.

Хатуу дэвсгэрээр төгссөн үгэнд дагуулна.

Зөөлөн дэвсгэр болон эгшгээр төгссөн үгэнд дагуулна.

Сануулга: Тийн ялгалын нохцол, хамаатуулахын нохцолыг монгол бичиг салангид бичдэгийг ямагт анхаар!

аавынхаа, нохойнхоо,

хүнийхээ,

ахдаа, эгчдээ,

улсдаа,

гэртээ,

аавыгаа, нохойгоо,

аавaасаа, аавaасаа,

ээжээсээ, ахаараа, номоороо,

аавтайгаа, аавтайгаа

эгчтэйгээ

XXI хичээл

Олон тооны дагаврыг зөв бичих ёс

нугуд
нугуд

үд, үд

Н-ээс бусад гийгүүлэгчээр төгссөн үгэнд дагуулна.

Бага инхигэг буюу (н, мөн эгшгээр төгссөн үгэнд эр, эмийг баримтлан дагуулна.

Нугуд гэдгийн эхний үеийн Ч-гийн шилбэ бичдэггүй.

сонинууд, байгууллагууд
чулуунууд, дайснууд
тэмээнүүд, ширээнүүд
сэдвүүд, улсууд, бичгүүд
нутгууд, намууд, айлууд

нар: ах нар, багш нар, эмч нар

-чууд, -чүүд, -чуд: томчууд, багачууд

-чуул, -чүүл: эмэгтэйчүүл, ядуучуул, баячуул

-д: нөхөд, малчид

-с: үгс, нялхас, залуус

Дүрэм

Гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсэнд эгшиг авхуулагч дагаврыг залгахад у, ү эгшиг буюу гэдэг жийрэглэнэ. Үүнийг жийрэглэх эгшиг буюу холбох эгшгийн дүрэм гэнэ. Тэрхүү эгшиг авхуулагч дагаврыг хойно жагсаасан буй. Монгол бичгийн гол дүрмийн нэгэн энэ юм. Энэ дүрмээр зөв бичихэд юуны өмнө гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсийг тогтоох хэрэгтэй. Харин ав-, хөв-, жив-, өг- гэсэн үйл үг өөр хувилалтай. (Зарим тохиолд)

өгсөн, өгөх, өгнө, өглөө, өгвөл, өгмүй, өгөөгүй, өгөв, өгөөд, өгөөрэй, өгч, өгчээ, өгдөг

-ба(бэ) нөхцөл эгшиг авхуулдаггүй байвч д-ээр төгссөн үйл үгэнд залгахад гэдэг, үе жийрэглэнэ.

XXII ХИЧЭЭЛ

Төлөөний үгийг зөв бичих

[illegible]

Хөрвүүлээ. Би, миний, надад, намайг, надаар, надаас, надтай, над лугаа, чи, чиний, чамд, чамайг, чамаар, чамаас, чамтай, чам лугаа, та, таны, танд, таныг, танаар, танаас, тантай, тан лугаа, бид, бидний, бидэнд, биднийг, биднээр, биднээс, бидэнтэй, бидэн лугээ, та нар, та нарын, та нарт, та нарыг, та нараар, та нараас, та нартай, та нар лугаа, энэ, үүний, үүнд, үүнийг, үүгээр, үүнээс, үүнтэй, үүн лугээ, тэр, түүний, түүнд, түүнийг, түүгээр, түүнээс, түүнтэй, түүн лугээ.
Ийм, тийм, энд, тэнд, одий, тодий, хэдий, хэд, өчнөөн, төчнөөн, хэзээ, хаана, нөгөө

Нөхцөл үйл үгийн нөхцөлөөс:

[illegible]
-жу -чу
-жү -чү
-ж
-г

Хатуу дэвсгэрээр төгссөн үгэнд -чу(чү)-г залгана. Бусад төгсгөлд -жу(жү)-г залгана. Энэ нөхцөл нь эгшиг авхуулдаггүй тул гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үндсэнд шууд залгана.

[illegible]

[illegible] -гсагар } -саар⁴
[illegible] -гсэгэр }

Эгшиг авхуулдаг нөхцөл.

[illegible]

XXIII ХИЧЭЭЛ

Гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийг хувилгах жишээ:

гар-

Хорвуулэг. Гарах, гарчээ, гардаг, гарав, гарвай, гарвал, гарваас, гарахул, гартугай, гартал, гаравч, гарахлаар, гархуйя, гарга, гарцгаа, гархуйц, гарсугай, гарамгай, гартах (хэлж дийлэгдэх) гарч ◆

Гарна, гарнам, гаран одов, гарангуут, гарамгүй, гармаар, гармуй, гармагц, гарсан, гараач, гарагтун, гарсаар, гараг (эвэг), гарал, гарур-а (гарахаар) одов, гарлаа, гаралт, гарлага, гаралтай, гаръя, гаръюу (гарна), гарщгүй, гарайрай, гараасай, гараач, гараад, гаруузай, гаруужгүй, гараагүй, гараадүй (гараа гүй)

Тайлбар:

-аагүй -оогүй

-өөгүй -ээгүй

-аагүй -оогүй

-оогүй -ээгүй

-гадуи (гэдүи) хэлбэрийг их хэрэглэдэг.

① сураадүй сураагүй

② хүрээдүй хүрээгүй

③ олоодүй олоогүй

④ төгсөөдүй төгсөөгүй

⑤ судлаадүй судлаагүй

-аагүй⁴ – нөхцөл нь эгшиг авхуулна. Өөрөөр хэлбэл гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсэнд залгахад гэдэс жийрэглэнэ.

Гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсээс

айлдах	хамрах
овдох	хоцрох
үүдэх	хүрэх
одох	захирах
үйдах	дүүрэх
удирдах	пирэх
устах	үүсэх
үйлдэх	өмсөх
наадах	урсах
нэгдэх	өсөх
бэлдэх	үнсэх
бүрдэх	нисэх
зангидах	босох
жолоодох	хийсэх
дадах	төгсөх
мөрөөдах	дүүсах
цадах	дасах
анхаарах	дүрсах
чүрэх	сонсох
хавсрах (хуурай шуурах)	баясах
хавсрах (хүч нийлэх)	судлах
дүүгарах	тайлах
хамаарах	арилах

Гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгийн үндсэнд эгшиг авхуулагч нөхцөл, дагаврыг залгахад гэдэс (у~ү эгшиг) жийрэглэнэ. 23-р хичээлийн ГАР — үйл үгийн хувилгааг үзнэ үү!

[illegible] (усадха-) уст — устга—, [illegible] (бэлэд-) — [illegible] (бэлэдхэ) бэлд — бэлтгэ—, гийгүүлэгчээр төгссөн үйл үгэнд залгана. Ж: [illegible] (усад-) — хүргэ-), [illegible] (х-а) [illegible] хэ Мөн хэвийн нөхцөл богоод С, Д — ([illegible]) хэвийн нөхцөл Ж: [illegible] — [illegible] гар - гарга-, [illegible] — [illegible] хүр- [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] (сурцгаа-) [illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), -аар төгссөн үгэнд залгана. Ж: [illegible], [illegible], [illegible], эхэлсэн эдгээр нөхцөлийг хатуу дэвсгэр буюу «баатарсаг» [illegible] (эвцгээ-) [illegible]), [illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible]-ээр төгсөөгүй үгэнд залгана. Ж: [illegible], [illegible], [illegible], жу², жухуи², жэи, жаг-а² нөхцөлийг хатуу дэвсгэрээр [illegible] ([illegible] + [illegible]), [illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible], [illegible] ([illegible]) ([illegible] - ээр эхэлсэн ([illegible]), [illegible] (хэвийн), [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible],

[illegible]: [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]) [illegible]"

[illegible] — [illegible], чир — чирүүл, [illegible] — [illegible] бос — босуул, [illegible] хотол — хотлуул, ② нэр үг бүтээх дагавар жишээ:

① хэвийн нөхцөл жишээ: [illegible] — [illegible] тайл — тайлуул, [illegible] — [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]) -гул, -гүл нь 2 янз буй. ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), ([illegible]), [illegible] ([illegible]) (уртатгалын), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible] (-лд хэвийн), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]), [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]), [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]),

[illegible]: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible],

Тэргүүн үедээ «И» эгшигтэй үгсээс (Одоо дуудлага өөр болсон тул тогтоогтун!)

инагш (наош)	эрэлзэх	нүдэх
ноод	ёр (сайн ёр муу ёр)	нэг
наана	ёроох	нэгтлэх
янаг	ерөөх	нэвсэх
янулгаах	ерөөл	нэвтлэт
янзага	эргүй	нүүлгэн
эбүд	нүүх	нэрээй
эбүдүүр	нүүлгэх	нүүдэл
эбүүрэх	нүүн	нэрээд
эмх	нүүр	нэхэх
эмээ	кэзэл	бэмбэ (гэрэг)
эмэгт	нэгт	бэхлэх
эрүү (тэрэнний)	нэгтлэх	бэхдэг
эвэнгүйэ	нэм (гэрийг)	бэслэг
элэх	нэмбэй	бясалгах
элээт	нэлүүн	бэлдэн (бэлээ)
элээд	нүлмис	бэлхэн
элбүүх— (бүрмэсэн дүйлэх)	нэях	бүүрэх
элгэх	нэлхас	бэр (гэргий)
элбэдэр	нясхах	хэнэх
элбээ	нүс	хөмс
элгэл	нүсхэй	хэмрэх
элзлэх	нэрлэх	хэмраат
элзмэг	норнин	хэмд
эмгэх	үдгэн (эм бөө)	хэлтэс
эйтэлгэ	нүдрээх	хэсэх
эргэх	нүдрээ	хэсээ (хэд хэдэн)
эрдүү	нүд	хэсээ (үсэн амьтан)

хятад
хутга
хэдэх
хязгаар
хэр (уулын хэр эмээлийн хэр)
хяруу
хороо
хэргах
гялгар
гялалзах
гялбах
гялбаа
гялтайх
гярхай
мянга
мяндас
мах
мигуй (муур)
мягмар (гариг)
мялаах
мятрах
мяралзах
мяраан (эрээн)
лянхуа
шуудан
шанага
шаналах
шунах

шунахай
шунал
шантрах
шандас
шормос
шавах
шаваг (ургамал)
шувуу
шавьж
шавар
шовог
шавхрах
шавхруу
шувт
шувтлах
шувтрах (дуусах)
шувтрах (салаа)
шахах
шахуу
шахам
шухэр
шаар (хог)
шээс
шугуй
шуух (сахох)
шууд
шуудай
шуурхай

шуурга
шуух
шуумж
шуугдэх
шуус
шуудэр
шуурэх (булаах)
шулмас
шамдгай
шулуун
шулэг
шулуус
шуяс
шаябархай
шалгах
шалгаат
шалтаг
шалтгаан
шатах
шатахуун
шатар (тоглоом)
шадар (дотно)
шутэх
шутээн
шударга
шуд
шар (өнгө)
шарах (тулэх)

цорай
чөтгөр
цутгах
чөдөр
чадах
цус
чөхөө
чулуу
чөмөг
чуулган
чуулах
чухал
цухал
чандага
чанд
чанга
чагнах
чоно
чанар
цааш
чанах
шургах
шоргоолж
шаргуу
шарга (зүс)
шарх
шарвах
шороо

журам
зурхай
зураг
зурах
жороо
зүтгэл
зүтгэх
жад
жөтөө (атаа)
зүсэх
зүс
зусар
жолооч
жолоо
жолга (гүү)
жаргаал
жагсах
зуурах
зугатах
жуулчин
зуух (амь)
заар (хүдрийн)
загас
заавар
заах
зэвүүн
жавхлан
жавар

ямар
хүүхэд
гариг
өглөө
тэнгэр
тавих
дүгнэх
дүн
үтэр (түргэн)
уух
гэнэт
худаг
уйлах
угаах
хаана
хамар
хир (буртаг)
хив (торго)
агшин

чрэл
живаа (тоо)
жартгай
зургаа
жаргал
жаргах
зүрх

[illegible]

[illegible]

(байсанд)

[illegible]
᠙᠖ [illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
[illegible] ❖ [illegible]
[illegible] (ухэлэх — бусдын өө сэвийг эрэлхийлэх)
[illegible]
᠙᠗ [illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
[illegible] ❖ [illegible]
[illegible]
᠙᠘ [illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
[illegible]
[illegible] ❖ [illegible]
[illegible]
᠙᠙ [illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
᠑᠐᠐ [illegible]
[illegible] ❖

[illegible]
[illegible] ❖ [illegible]
[illegible] (бавгай) [illegible]

[illegible]

Зохиогч Ш. Цоймаа

Эрхэлсэн Ш. Ринчин

Зураач Т. Мандир

Загварыг С. Довдон

„Хөдөлмөр" сонины газраас
эрхлэн гаргаж, Улсын хэвлэлийн
комбинатад хэвлэв